

**A JUGOSZLÁVIAI REFORMÁTUSSÁG REPREZENTÁCIÓJA
A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR REFORMÁTUS EGYHÁZI SAJTÓBAN
1918–1938 KÖZÖTT**

TÖMÖSKÖZI FERENC

Beérkezett/Received: 2026. március 24.

Lektorálva/Reviewed: 2026. április 10. – 2026. május 1.

Elfogadva/Accepted: 2026. május 18.

DOI: <https://doi.org/10.14232/dsz.2026.1.25-41>

ABSTRACT

this article examines the representation of the Reformed communities of Yugoslavia in the official hungarian reformed church periodical Református Egyház és Iskola, published in Czechoslovakia between 1921 and 1938. The study aims to analyse how the journal constructed the image of the Reformed minority living in the Kingdom of Yugoslavia and which thematic, narrative, and normative patterns shaped this representation.

Methodologically, the article is based on qualitative content analysis and discourse analysis of primary ecclesiastical sources, including church reports, synodical decisions, institutional accounts, and news items. The findings demonstrate that the church press functioned not merely as an informational medium but as an active agent in maintaining minority Reformed identity, legitimising institutional consolidation, and fostering transnational Reformed solidarity.

The analysis shows that Református Egyház és Iskola treated legal consolidation, minority conflicts, clergy shortage, diaspora pastoral care, diaconal activity, youth movements, and normative regulation as interconnected discursive fields. By highlighting the normative and mobilising role of ecclesiastical journalism, the article contributes to the historiography of Hungarian Reformed church history and religious press studies, while also offering a comparative framework applicable to the study of minority confessional media in Central and Eastern Europe.

Keywords: *Reformed Church history, religious press, minority communities, Kingdom of Yugoslavia, Reformed ecclesiastical journalism, diaspora pastoral care, diaconal institutions, transnational religious networks.*

ABSZTRAKT

Jelen tanulmány a jugoszláviai református egyház képét vizsgálja a Csehszlovákiában 1921 és 1938 között megjelent hivatalos magyar református egyházi folyóiratban, a Református Egyház és Iskolában. A tanulmány célja annak elemzése, hogy a folyóirat hogyan alakította ki a Jugoszláv Királyságban élő református kisebbség képét, és mely tematikus, narratív minták formálták ezt az ábrázolást. Módszertanilag a cikk kvalitatív tartalomelemzésen és diskurzuselemzésen alapul, amelynek alapjául a Református Egyház és Iskolában közölt források szolgálnak, köztük egyházi jelentések, zsinati határozatok, intézményi beszámolók és híradások. Az eredmények azt mutatják, hogy az egyházi sajtó nem csupán információs médiumként működött, hanem aktív szereplőként is részt vett a református kisebbségi identitás fenntartásában, az intézményi konszolidáció legitimálásában és a határokon átnyúló református szolidaritás előmozdításában. Az elemzés arra is rávilágít, hogy a Református Egyház és Iskola a jogi konszolidációt, a kisebbségi konfliktusokat, a lelkesízi hiányt, a diaszpóra lelkigondozását, a diakóniai tevékenységet, az ifjúsági mozgalmakat és a normatív szabályozást egymással összefüggő területekként kezelte. Az egyházi újságírás normaközlő és mobilizáló szerepének kiemelésével a tanulmány hozzájárul a magyar református egyháztörténet és a felekezeti sajtó kutatásának történetírásához, ugyanakkor összehasonlító keretet kínál a közép- és kelet-európai kisebbségi egyházi sajtó tanulmányozásához.

Kulcsszavak: református egyháztörténet, egyházi sajtó, kisebbségi közösségek, Jugoszláv Királyság, református egyházi újságírás, diaszpóra-lelkigondozás, diakóniai intézmények, transznacionális vallási hálózatok.

BEVEZETÉS

A trianoni békekötés következtében a magyar református egyház addigi egységes intézményi és jogi keretei szétestek. A történeti Magyarország területén élő református közösségek jelentős része az újonnan létrejött utódállamok fennhatósága alá került, ahol kisebbségi helyzetben kellett újra szervezniük egyházi életüket, intézményrendszerüket. E folyamat sajátos lenyomatát őrzi az egyházi sajtó, amely nemcsak az egyházi közeg tájékoztatására, hanem identitásformálásra és normaközlésre is szolgált.

Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy miként jelent meg a jugoszláviai magyar reformátusság a Csehszlovákiában megjelenő *Református Egyház és Iskola* című hivatalos egyházi lap hasábjain 1921 és 1938 között. A vizsgálat nem a két világháború közötti jugoszláviai református egyház történetének bemutatására törekszik, hanem inkább arra irányul, hogy feltárja a csehszlovákiai református egyház Jugoszláviáról és az ott élő reformátusokról alkotott képét.¹

A forrásanyagként használt lap rendszeresen közölt híreket, tudósításokat, jelentéseket és kommentárokat a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területén élő református egyház és gyülekezetek életéről. Ezek a közlések már önmagukba is túlmutatnak az egyszerű tájékoztatáson, hiszen „Az egység meg- és szétszakítása

után az utódállamokba jutott református egyházak élete bizonyára érdekli a régi egység tagjait, a nehéz sors osztályos társait”² – olvasható egy korai cikk szövegében. A hangsúly tehát a közös sorson, a történeti egységen és a kölcsönös felelősségen volt. A lap következetesen a kisebbségi lét tapasztalatát helyezi előtérbe.

A délvidéki reformátusság bemutatása egyszerre hordozza a szenvedés, a jogfosztottság, a nyomor és az intézményi hiány képeit, valamint az önszerveződést, az alkotmányozás és az erkölcsi megújulás narratíváját, ezzel is erősítve a két kisebbségi egyház közötti párhuzamokat. Jellemző megfogalmazás szerint a „Jugoszláviai testvéreink élete a létért folytatott heroikus küzdelem képeit tárja elénk.”³ A cikkekben megjelenő példák sokszor tanulságként, sőt követendő mintaként jelennek meg a szlovenszkói magyar református olvasóközönség számára. Ilyen értelemben ez az egyházi sajtó kommunikációs térként is működött, amelyben a különböző utódállamokba szakadt közösségek tapasztalatai egymás számára értelmezési keretet kínáltak.

A tanulmány arra összpontosít, hogy a lap miként mutatta be a Jugoszláviában élő református közösségeket, mint szervezetileg megszilárduló, jogi elismerésre törekvő, szociális felelősséget vállaló és belső rendjét tudatosan formáló egyházat, amely egyúttal a nemzetközi református kapcsolatokba is bekapcsolódott. Ennek megfelelően a vizsgálat kiterjed az egyházszervezet és a jogi szabályozás kérdéseire, az állam és egyház viszonyára, a kisebbségi létből fakadó konfliktusokra, a lelkészhiány és a szórványhelyzet problémáira, a diakóniai és ifjúsági munkára, valamint azokra a normaközvetítő elemekre, amelyek az egyházi önazonosság és közösségi magatartás formálásában meghatározó szerepet játszottak. E megközelítés a magyar református egyháztörténet és a sajtótörténet metszéspontjában helyezkedik el, és hozzájárul ahhoz, hogy az egyházi sajtót ne csak kisegítő, hanem önálló történeti forrásként kezeljük. A felhasznált szövegek műfajilag sokfélék. Találunk közöttük rövid híreket, részletes esperesi és püspöki jelentéseket, egyházmegyei és zsinati határozatokat, kommentált törvényismertetéseket, valamint elbeszélő, gyakran érzelmileg túlfűtött tudósításokat is. A tanulmány forráskritikai alapvetése, hogy a *Református Egyház és Iskola* egy hivatalos egyházi orgánus, amelynek közléseit egyházi intézményi szempontok, elvárások és célok határozták meg. A lap nem törekedett politikai semlegességre a modern sajtó értelmében, ugyanakkor következetesen került a nyílt pártpolitikai állásfoglalásokat. A jugoszláv államhatalommal kapcsolatos konfliktusokat többnyire jogi, erkölcsi vagy biblikus keretben értelmezte.

EGYHÁZSZERVEZET ÉS JOGI KONSZOLIDÁCIÓ

A *Református Egyház és Iskolában* megjelenő jugoszláviai tudósítások egyik legkövetkezetesebb és leghangsúlyosabb tematikus egységét az egyházszervezeti és jogi kérdések alkotják. A lap szerkesztési gyakorlata világosan jelzi, hogy a délvidéki reformátusság bemutatását nemcsak eseménytörténeti vagy hírközlési szempontból tartotta fontosnak, hanem olyan modellként, amelyből a Csehszlovákiában élő református közösségek számára is tanulságok vonhatók le. A lap már a húszas évek elején egyértelműen reflektál a trianoni döntés következtében bekövetkezett történeti törés élményére, amikor a jugoszláviai egyházi élet ismertetését azzal indokolja, hogy „az egység meg- és szétszakítása után az utódállamokba jutott református egyházak élete bizonyára érdekli a régi egység tagjait, a nehéz sors osztályos társait.”⁴ A megfogalmazás túlmutat az egyszerű érdeklődésen, hiszen a közös történeti sors, az erkölcsi közösség és a kölcsönös felelősség gondolatát is magában hordozza. A lapban megjelenő jugoszláviai reformátusság kezdeti önszerveződése a jogi bizonytalanság és az átmeneti állapot tudatában zajlott. Ezt fejezi ki az a hangsúlyos megállapítás is, miszerint a trianoni békét követően nem püspöki vezetéssel szerveződtek újjá: „A trianoni béke után Szerbiába szakadt reformátusok nem választottak maguknak püspököt, hanem Klepp Péter⁵ főesperessége alatt szervezkedtek.”⁶ A lap értelmezésében ez a megoldás a körülményekhez való alkalmazkodás kézzelfogható stratégiájaként jelenik meg, amely biztosította az egyház működőképességét az állami elismerés hiányának időszakában. Ebben a szervezeti átalakulásban fontos szerepet játszott az is, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság⁷ protestáns közösségei etnikailag és nyelvileg is rendkívül sokszínűek voltak.⁸ A magyar és német ajkú reformátusok 1920-ban hozták létre a Szerb–Horvát–Szlovén Királysági Református Keresztyén Egyházat, miközben az evangélikus közösségek többszöri átszervezés után két külön egyházi szervezetbe tömörültek, mégpedig az Ágostai Hitvallású Német Evangélikus Keresztyén Egyházba és az Ágostai Hitvallású Szlovák Evangélikus Egyházba. A református egyházhoz magyarok, németek, csehek és horvátok tartoztak, míg az evangélikus közösségeket magyarok, németek, szlovákok és szlovénok alkották.⁹

A délvidéki református egyház következő egyházszervezeti átalakulása 1930-ban történt, amikor meghozták meg a protestáns egyházakról szóló törvényt. Ennek értelmében mindhárom egyházat átszervezték. A jogi konszolidáció és az egyházi önszerveződés kérdése a *Református Egyház és Iskola* jugoszláviai tudósításainak egyik központi témájává vált a harmincas évek első felében. A lap nemcsak hírt adott az új egyházi törvényről, hanem annak teljes szövegét is közölte, részletes értelmező megjegyzésekkel kísérve. A törvény jelentőségét abban látja, hogy „32 §-ban a Jugoszláv királyság evangélikus és református egyházait az eddigi bizonytalanságból

a törvényes jogbiztonság állapotába helyezi.”¹⁰ A „jogbiztonság” fogalma a kisebbségi egyházi lét kulcsfogalmaként jelenik meg, amely burkolt módon szembeállítható a korábbi kiszolgáltatottság állapotával. A lap hangsúlyozta, hogy a törvény kettős jelleg, mivel egyszerre korlátoz és elismer. Pozitívumként kiemeli, hogy az állam „elismeri az egyházak vallásszabadságát és önrendelkezési jogát”,¹¹ továbbá az államsegély lehetőségét is megnyitja. A jogi konszolidáció szorosan összekapcsolódott az egyházi alkotmány kidolgozásának és elfogadásának folyamatával. A zsinati törvénytervezet ismertetése során a lap kiemeli annak átfogó jellegét: „az egyházi élet minden részletére kiterjedő pontossággal igyekszik határozott és könnyen érthető rendelkezéseket kodifikálni.”¹² A részletes bemutatás célja nem csupán tájékoztatás volt, hanem az alkotmányos rend mint érték hangsúlyozása. A lap értelmező megjegyzései világossá teszik, hogy az alkotmányt kifejezetten a kálvini egyházalkotmányi elvek felől nézi. Külön hangsúlyozza, hogy a tervezet „egy jottányit sem tér le az ősi kálvini alapról: a demokráciáról, az egyház autonómiájáról és a tiszta bibliai alapról.”¹³ A demokratikus egyházkormányzat eszméje itt nem politikai, hanem teológiai megalapozottságú elvként jelenik meg, amely biztosítja, hogy „egy egyházi szolga sem határozhat egymaga fontos kérdésekben.”¹⁴ Az egyházszervezeti konszolidáció szimbolikus csúcspontjaként a lap az alkotmány szentesítését és az első püspökválasztást mutatja be. Az esemény helyszínének hangsúlyozása különösen beszédes, hiszen az alkotmány aláírására „abban az ősi templomban” került sor, „amelyben 1576-ban a baranyai atyák a hercegszözlősi kánonokat megállapították.”¹⁵ Ebben a folyamatban az egyház új elnevezést kapott, mégpedig azt, hogy Jugoszláv Királysági Református Keresztyén Egyház. Az 1930. július 17-én Belgrádban megtartott zsinaton előterjesztették az Országos Egyház új alkotmányát, majd röviddel ezután kiírták a választásokat. Az „Országos Egyház” megnevezés sajátos délvidéki jellegzetességként arra utalt, hogy a református egyház az egész egykori Jugoszlávia területére kiterjedt, püspöki székhelye pedig Bácsfeketehegy lett. A jugoszláviai reformátusok első püspökévé Ágoston Sándort választották, főgondnokká pedig dr. Kurcz Henriket.¹⁶ Az Országos Egyház négy esperességből állt: a bácskaiból, a bánátiból, a baranyaiból és a szlavóniaiból. Később a baranyai és a szlavóniai egyházmegye egyesült, ugyanakkor létrejött a német egyházmegye is, amelybe a német ajkú gyülekezetek tartoztak.¹⁷ A szervezeti átalakulás egyúttal a jugoszláviai protestantizmus etnikai sokszínűségét is tükrözte, hiszen a református egyházhoz magyarok, németek, csehek és horvátok, míg az evangélikus közösségekhez magyarok, németek, szlovákok és szlovénok tartoztak. A *Református Egyház és Iskola* következetesen olyan értelmezési keretben mutatta be ezeket a szervezeti és jogi törekvéseket, amelyek azokat nem vitatott kísérletekként, hanem a rend, az önazonosság és az egyházi önállóság természetes és szükséges megnyilvánulásaiaként láttatták.

KISEBBSÉGI LÉT, KONFLIKTUSOK ÉS JOGSÉRELMEK AZ ÁLLAM ÉS AZ EGYHÁZ KÖZÖTT

A *Református Egyház és Iskola* jugoszláviai vonatkozású cikkeinek egyik legsúlyosabb tematikus rétege a kisebbségi lét tapasztalatának és az ebből fakadó állami konfliktusoknak a bemutatása. A lap következetesen azokból az érvekből indul ki, amelyek szerint a délvidéki református közösségek nem pusztán új állami keretek között élnek, hanem jogi, nyelvi és intézményi értelemben is kiszolgáltatott helyzetbe kerültek. A kisebbségi lét bemutatása már a terminológiában is hangsúlyos. A lap rendszeresen él az „odaszakadt”, „elszakított”, illetve a „mostoha sorsban élő” református testvérek kifejezéseivel. „Bizonyára érdekelni fogja olvasóinkat a szintén mostoha kisebbségi sorsban élő jugoszláviai református egyház élete s a létért folytatott heroikus küzdelme.”¹⁸ A hangsúly itt nem pusztán a jogi státuszon, hanem az egzisztenciális küzdelmen van, amelyet a lap erkölcsi és vallási szintre emelt.

Az állami konfliktusok egyik leggyakrabban visszatérő területe az iskolaügy. A lap számos esetben számolt be az egyházi iskolák államosításáról. Egy egyházmegyei jelentés szerint „a baranyai, bácskai és bánáti református iskolák még a múlt évben államosítottak”,¹⁹ s az intézkedés „az egyházi törvények figyelembevételével történt.”²⁰ Illetve „Szentlászlón a megyei hatóság Kelecsényi Mihályné tanítónőt eltiltotta a további tanítástól, s utasította az egyházat, hogy helyette 14 nap alatt horvátul tudó tanerőt állítson be, különben az iskolát bezárják.”²¹ A hangsúly itt azon volt, hogy az állam nem pusztán fenntartói jogokat vett át, hanem megsértette az egyház vallásoktatáshoz való jogát is. Különösen érzékeny pontként jelenik meg az anyanyelvű oktatás kérdése. A lap több esetben számol be arról, hogy a hatóságok megtiltották a magyar nyelvű hitoktatást. Egy beszámoló szerint Baranyában „egy tanfelügyelő megtiltotta az anyanyelven való hitoktatást”,²² amely ellen az esperesi hivatal azonnal tiltakozást nyújtott be, sőt két nagyobb lélekszámú bácskai közösségben, Bácskossuthfalván (Stara Moravica) és Pacséron a tanfelügyelő az egyház által fizetett vallástanítókat eltiltotta a vallástanítástól, s hónapok óta nem sikerült megoldaniuk ezt a problémát.²³

A vallásos nevelés nem intézményes formái – mindenekelőtt a vasárnapi iskolai munka – a tudósítások szerint még fokozottabb állami gyanakvás tárgyát képezték. Egy esperesi jelentés kifejezetten rögzíti, hogy a hatóságoknak „sehogy sem fér a fejükbe, hogy nem okleveles tanítók az ő ellenőrzésük nélkül a gyermekeket összegyűjtik s velük foglalkoznak.”²⁴ A gyanút tovább erősítette, hogy „a gyermekek hatósági kényszer nélkül, önként és sokan megjelennek”,²⁵ és a hatóságok „e mögött valami államellenes ténykedést sejtene”,²⁶ ezért „különösen Baranyában betiltják a Vasárnapi Iskolákat.”²⁷ A megfogalmazás egyértelművé teszi, hogy a vallásos nevelés területén nem konkrét jogsértések, hanem feltételezések és gyanúsítások vezérelték

az állami fellépést. E gyanakvás egyik legkonkrétabb példajaként a lap részletesen ismerteti a karanacsi vasárnapi iskola betiltásának esetét. A beszámoló szerint „Karanacon a községi jegyző maga elé citálta a lelkész leányát, Dömötör Arankát, ki a vasárnapi iskolát eddig vezette”,²⁸ és közölte vele, hogy „a tanfelügyelő feljelentése alapján a minisztérium intézkedésére a vasárnapi iskolai munkát ezennel betiltja.”²⁹ A tudósítás hangsúlyosan kiemeli az eljárás jogszerűtlenségét: „a miniszteri rendeletet nem mutatta meg. Írást nem adott.”³⁰ A lap ezzel nem csak az eseményt írja le, hanem a jogállamiság hiányára is rámutat. E tudósítások sajtótörténeti jelentősége abban áll, hogy a *Református Egyház és Iskola* a vasárnapi iskolai munka korlátozását a kisebbségi lét szerkezeti problémájaként értelmezi. A jogállamiság hiányát nem elvont módon, hanem tényleges, személyes történeteken keresztül mutatja be, miközben következetesen hangsúlyozza az egyház jogkövető magatartását és a törvényes keretekre való igényt. A vasárnapi iskola így nem pusztán nevelési intézményként, hanem a felekezeti autonómia és a közösségi önszerveződés jelképes területeként jelenik meg, amelynek korlátozása a lap értelmezésében a kisebbségi református identitás egészét érinti.

A kisebbségi lét személyes dimenzióját jelenítik meg a lelkészeket érintő jogszabályok. A lap több esetben számolt be arról, hogy református lelkészeket állampolgárság hiányában kiutasítottak Jugoszlávia területéről. Egy rövid hír szerint Szalay Antal³¹ kopácsi lelkészt és baranyai alesperest állampolgárság hiánya miatt kiutasították Jugoszlávia területéről,³² míg egy másik esetben Benkő Viktor zombori lelkész – aki éveken át belmissziós lelkész is volt az amerikai, brit református egyházak megbízásából –, miután szerb állampolgárságot hat és fél év után sem tudott megszerezni, és tartózkodási engedélye is 1929 nyarán lejárt, feleségével és öt gyermekével kénytelen volt Magyarországra átköltözni. Ott végül a tiszántúli egyházkerület püspöke – a hevesnagykunsági egyházmegye esperesének előterjesztésére – mint misszionáriust helyettes lelkészül a tiszazugi Nagyrévre helyezte.³³

A hangsúly azonban nem kizárólag a külső elnyomáson volt. A lap több ízben önkritikus hangot is megütött, amikor a nehézségek egy részét belső okokra vezeti vissza. Egy esperesi jelentés szerint „a legnagyobb akadály bennünk van: Laodicea bűne³⁴: a közönyösség. Semmire nincs szükségem se templomra, se Igére, se vasárnapi iskolára, se ifjúsági munkára, se hitoktatásra, se jó könyvekre, se árvaházra. Évről-évre jobban fenyegetnek bennünket elszigeteltségünknek veszélyes következményei: a szűklátókörűség, maradiság, önhittség, rövidlátás.”³⁵ Ez a teológiai értelmezés a kisebbségi sorsot lelki próbatételként értelmezi, és a belső megújulás szükségességét hangsúlyozza.

LELKÉSZHIÁNY, DIASZPÓRA ÉS SZÓRVÁNYGONDOZÁS

A lelkészhiány és a szórványgondozás konkrét személyekhez, településekhez és egyházközösségekhez kötötten, gyakran részletező, elbeszélő formában jelennek meg. A lap szerkesztési gyakorlata e tekintetben tudatosnak is mondható, hiszen a szórvány és a diaszpóra problémáját személyes sorsokon keresztül teszi érzékelhetővé. A tudósítások visszatérően hangsúlyozzák, hogy a jugoszláviai református egyházközösségek jelentős része Baranya, Bácska és a Bánát területén, egymástól nagy távolságra, gyakran több falura kiterjedő körzetekben található. Itt a lelkipásztornak egy vasárnap alatt több helyen kell szolgálatot végeznie. A lap különösen gyakran említi Kopács, Karanacs, Hercegszőlős, Vörösmart, Bellye és Daróc településeit, mint olyan helyszíneket, ahol a református közösség fennmaradása közvetlenül a lelkész személyétől függ. Az 1920-as évek elején „Jugoszláviában levő református gyülekezetek közül a következő gyülekezeteknek nincsenek ez idő szerint állandó lelkipásztoruk: Eszék, Vukovár, Nyékinca, Tiszakálmánfalva, Zágráb, Daruvár, Kevevára s most legújabban Szabadka, Zenta, Velimirováron szintén nincs lelkész s egy lévita gondozása alatt van. Az általános nagy lelkészhiány miatt ezek a gyülekezetek egyelőre aligha fognak lelkészt kapni.”³⁶ Ez az óvatos, de pesszimista megállapítás világosan jelzi, hogy a lelkészhiány nem átmeneti zavar, hanem tartós egyházszervezési probléma volt. Konkrét következményeit egy későbbi beszámoló így foglalja össze: „Baranyában 2, Bánátban 2, Szlavóniában 8, összesen egyházközösségnek nincs lelkésze. Szlavóniában már oda jutottunk, hogy csak 4 rendes lelkészünk van s ezekből is hamarosan csak 2 fog maradni.”³⁷ A lelkészhiány okai között a lap következetesen hangsúlyozza az anyagi nyomort is. Egy missziói jelentés szerint sok helyen a lelkész fizetése alig fedezi a legszükségesebb megélhetést, és nem ritka, hogy a lelkipásztor maga is a falu legszegényebbjei közé tartozott.

A szórványhelyzet nemcsak a magyar református közösségeket érintette. A lap figyelemre méltó módon közöl beszámolót egy cseh gyülekezetéről, amely a pozsegai járásban, Uljanikon található, és ennek az élő kis közösségnek a helyzetét mutatja be. A cikk hangsúlyozza, hogy „Most végre sikerült a csehországi Masik Ferencz lévita személyében e buzgó kis gyülekezetnek állandó lelki gondozót nyerni.”³⁸ Ez a példa azt mutatja, hogy a szórvány és lelkészhiány nem kizárólag magyar nemzeti kérdésként, hanem általános protestáns problémaként jelenik meg. A *Református Egyház és Iskola* cikkeiben a szórvány nem pusztán hiányállapot, hanem missziói tér is egyben. A lelkészhiányt és a szórványhelyzetet nem általános panaszként, hanem konkrét adatokkal, felsorolásokkal és hivatalos egyházi jelentésekre támaszkodva mutatja be. A lelkészhiány és a szórványhelyzet bemutatása világossá tette, hogy a jugoszláviai reformátusság problémái a két világháború közötti időszakban

nem elszigetelt jelenségek voltak. A *Református Egyház és Iskola* tudósításai alapján egyértelműen kirajzolódik, hogy a lelkipásztori utánpótlás hiánya, a jogi és anyagi bizonytalanság, valamint a földrajzi szétszórtság közvetlenül veszélyeztette a rendszeres egyházi élet fenntarthatóságát.

E helyzetben különösen felértékelődött minden olyan tevékenység és intézmény, amely a hagyományos gyülekezeti keretek hiányát részben pótolni tudta. A forrásanyag tanúsága szerint a jugoszláviai református közösségek nem csupán elszenvetők voltak a hiányoknak, hanem tudatosan keresték azokat a diakóniai, szociális és intézményes megoldásokat, amelyek révén a közösségi összetartás fenntarthatóvá tudott válni.

Míg a *Református Egyház és Iskola* a lelkészhiány és a szórvány kérdését elsősorban problémaként és válságtünetként mutatja be, addig a diakóniai kezdeményezéseket már válaszként és megoldási kísérletként. Az árvaházak, segélyakciók, gyűjtések és szociális intézmények bemutatása nem elszigetelten jelenik meg, hanem szoros összefüggésben a korábban feltárt hiányosságokkal.

Ez a szemléletváltás sajtótörténeti szempontból is jelentős. A lap nemcsak leírta a nyomort és a veszteségeket, hanem narratív ívet épített, amellyel a válságok után az egyházi cselekvés lehetőségeit állította a középpontba. A diakónia így nem csupán karitatív tevékenységként jelenik meg, hanem az egyházi önfenntartás, a közösségépítés és az identitás-megőrzés egyik kulcsaként.

DIAKÓNIA, SZOCIÁLIS INTÉZMÉNYEK ÉS SEGÉLYEZÉSI GYAKORLAT A JUGOSZLÁVIAI REFORMÁTUSSÁG ÉLETÉBEN

A diakóniai és szociális munka nem kiegészítő vagy másodlagos területként jelenik meg, hanem a kisebbségi egyházi lét egyik legfontosabb tényezőjeként. A lap szerkesztési gyakorlata világosan jelzi, hogy az árvaházak, segélyakciók és gyűjtések bemutatása szoros összefüggésben áll a korábbi fejezetekben feltárt lelkészhiánnyal, szórványhelyzettel és egzisztenciális bizonytalansággal.

A zombori egyházmegye már a húszas évek elején felismerte, hogy a háború utáni években az árva református gyermekek gondozása az egyházi élet egyik legsürgetőbb feladatává vált. Az eredetileg Újvidékre tervezett szeretetház megszervezését Ágoston Sándor kezdte el, de megfelelő épület és biztos fenntartási háttér hiányában a terv végül Feketicsen valósult meg. Az előkészítő munkák 1922 őszén kezdődtek meg, majd 1923. január 2-án megérkezett az első árva gyermek, Dórnán Bálint Moravicáról. A gyorsan növekvő gyermeklétszám miatt hamarosan nagyobb épületre volt szükség, ezért megvásárolták Szikes Ignác feketicsi házáat, amely hosszú időre a jugoszláviai református diakónia egyik meghatározó intézményévé vált.³⁹ A forrásanyag tanúsága szerint a jugoszláviai református diakónia

központi intézménye a feketicsi (bácsfeketehegyi) református árvaház, amelyet a lap csupán a 30-as éves derekától említ, noha mintegy másfél évtizede már létezett az árvaház.

Egy összegző cikkben arról számoltak be, hogy „a református országos egyház 14 év óta tartja fenn árvaházát Feketicsen, mely 1923. január 1-én egy gyermekkel kezdődött s ma 45 gyermek talál benne otthont.”⁴⁰ Az intézmény fejlődésének ütemét jelzi, hogy „a múlt évben 15 árvát vettek fel s 10 árvát bocsátottak ki.”⁴¹ A cikkek nem csak a gyermeklétszám alakulását, hanem az intézményi bővítést is dokumentálják. A zsúfoltság enyhítésére „az elmúlt évben 45.000 dinárért megvették a szomszéd házat.”⁴² A lap külön hangsúlyt fektet az egészségügyi eredményekre: „14 év óta még egy halott sem volt”,⁴³ ami a korszak viszonyai között kiemelkedőnek tekinthető. A lap a diakóniai intézmények bemutatása során következetesen közöl pénzügyi adatokat is, ami a működés átláthatóságát és intézményes jellegét erősíti. Az árvaházat „tisztán belföldi önkéntes adományokból tartják fenn”⁴⁴, s az adott évben „készpénzben és terményben 113.104 dinár adomány gyűlt össze.”⁴⁵ A lap külön figyelmet fordított arra, hogy a segélyezés ne alkalmi könyöradományként, hanem szervezett egyházi tevékenységként jelenjen meg. Ez a megfogalmazás világosan jelzi, hogy a diakónia intézményesült formát öltött, és az egyházi önfenntartás részévé vált. A működési költségek pontos rögzítése – „egy árva teljes ellátása [...] naponként 6 d. 99 parába kerül” – egyúttal a további gyűjtések indokoltságát is alátámasztja, hiszen „az idén ismét 100.000 dinárra van szükség”⁴⁶ a fenntartáshoz. A lap beszámol arról is, hogy az intézmény a gazdasági önállósodás irányába kíván elmozdulni, mivel a „fehérenmű és ruhaszükségletét házilag állítsa elő”.⁴⁷ Ezen törekvések mellett a teológiai értelmezés is megjelenik, amikor az árvaház fennmaradását a gondviselésre vezetik vissza, biblikus képekkel élve. A diakóniai diskurzus személyes oldalát Ködöböcz Zsigmond külai presbiter alakja jeleníti meg, akit a lap az áldozatkészség példaképeként mutat be. A róla szóló beszámolók hangsúlyozzák, hogy a bácsfeketehegyi árvaház számára 36 525 dinárt hagyott, valamint, hogy a külai református egyház részére korábban 115 000 dinárt ajándékozott.⁴⁸ Az adakozás erkölcsi értelmezése különösen hangsúlyos, hiszen Ködöböcz Zsigmond kijelentette, hogy adományát „nem tekinti ajándéknak, hanem kötelező cselekedetnek”.⁴⁹ Az ilyen számadatok szerepeltetése sajtótörténeti szempontból is fontos, hiszen az adományozás átláthatóságát és ellenőrizhetőségét szolgálják, egyben igazolják az újabb gyűjtések szükségességét.

A közösségi segélyezés és mindennapi diakóniai gyakorlat szintén kiemelt helyet kapott. A források tanúsága szerint a diakónia nem kizárólag nagy összegű adományokban nyilvánult meg. A feketicsi árvaház igazgatójának „Egy marék toll” című felhívása jól mutatja a mindennapi, mikroszintű segélyezési formákat, amelyek a falusi gyülekezetek asszonyait is bevonták a diakóniai munkába. „Kedves

Református Asszonyok! Most hozzatok szölok és töletek kérek az árvaház számára egy kis ajándékot. Nem sokat, csak egy marék friss lúdtollat. Mostanában téptétek meg a libákat, adjatok össze belőle egy vánkosra valót s ezzel tegyék puhább az árvák feje alját.”⁵⁰ E gyakorlat a közösségi részvételt és a személyes felelősségvállalást egyaránt erősítette. A szociális gondoskodás intézményes kereteit egyházmegyei határozatok szabályozták. Egy 1930-as évekbeli „Szociális határozat” előírta, hogy a presbitérium „ossza fel a gyülekezetét körzetekre”, és „látogassanak meg minden református családot” a nyomor enyhítése érdekében.⁵¹

A diakóniai munka sajtóbeli reprezentációja szorosan kapcsolódik az államközi református nyilvánosság működéséhez. A *Református Egyház és Iskola* több alkalommal fordult a csehszlovákiai és más utódállamok református közösségeihez, amikor támogatást kért. A felhívások szerint a jugoszláviai református árvák és szegények ügye az egész református közösséget érinti. A lap ezzel a diakóniát nem helyi vagy regionális feladatként, hanem a református felekezeten belüli, határon átívelő közös felelősségként értelmezte. Fontos hangsúlyozni, hogy a diakónia bemutatása nem mentes az erkölcsi normaközvetítéstől. A lap több írásában is utalt arra, hogy az áldozatkészség hiánya lelki közönyösségre vall, míg az adakozás a hit valóságának egyik mércéje. Ez világosan mutatja, hogy a diakónia nem pusztán szociális, hanem teológiai kérdésként is megjelenik. A diakóniáról és szociális intézményekről szóló tudósítások azt a képet mutatják, hogy a jugoszláviai reformátusság számára a segélyezés és az árvaház fenntartása nem marginális tevékenység, hanem a kisebbségi egyházi lét egyik alappillére volt.

IFJÚSÁGI MUNKA, KIE⁵² ÉS NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

Míg a lelkészhiányról, jogsérelmekről és szórványhelyzetről szóló tudósítások első sorban válságtüneteket rögzítenek, addig az ifjúsági mozgalmak és a nemzetközi református kapcsolatok bemutatása a jövőre fókuszáló egyházi gondolkodást jelenít meg. A forrásanyag tanúsága szerint az ifjúsági munka legfontosabb szervezeti keretét a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) jelentette, amelynek működéséről a lap rendszeresen beszámolt. A Délvidéken a KIE⁵³ 1929-ben alakult meg, kezdetben két fiú- és egy lánycsoporttal, amelyek hetente tartottak összejöveteleket. A vallásos foglalkozások középpontjában a bibliaismeret, az ének és az ima állt, ugyanakkor önképzőköri programokat is szerveztek. Már a megalakulás évében 43 rendes, 73 pártoló és 10 munkás tag kapcsolódott be a tevékenységbe, utóbbiak elsősorban a vasárnapi iskolai foglalkozásokban segédkeztek. A gyorsan növekvő tagság miatt a következő évben kibérelték a Lódi-féle raktárt, ahol vallásos ismeretterjesztő előadásokat, erkölcs- és ízlésnemesítő felolvasásokat tartottak, emellett énekkar és szavalócsoport is működött. Később az egykori „fiúk iskolája” lett

a KIE otthona, amely így közvetlenül kapcsolódott a parókiához és az árvaházhoz. Az épület nem csak rendszeres esti foglalkozások megtartását tette lehetővé, hanem a fiatalok közösségi életének egyik legfontosabb helyszínévé is vált. A korszakban különösen jelentősnek számított, hogy a KIE-ben hangszórós rádió működött, az épület előtt kialakított szabadtéri színpadon pedig nyári kulturális rendezvényeket és színdarabokat tartottak.⁵⁴ A *Református Egyház és Iskola* tudósításai alapján a KIE nem pusztán egyesületi forma volt, hanem a fiatal református nemzedék megszólításának és megtartásának egyik legfontosabb eszköze. A lap több ízben hangsúlyozza, hogy az ifjúsági munka jelentősége a kisebbségi helyzetben felértékelődött. Egy összefoglaló jellegű írás szerint az ifjúság megtartása nemcsak pedagógiai vagy missziói kérdés, hanem a református közösség hosszú távú fennmaradásának feltétele. A KIE-alkalmak, konferenciák és ifjúsági összejövetelek bemutatása ezért rendszerint pozitív, előremutató kontextusban történik, szemben az egyház más területein tapasztalható hiányosságokkal. A forrásokból egyértelműen kirajzolódik, hogy a KIE jugoszláviai működése nem elszigetelt jelenséggént, hanem a nemzetközi protestáns ifjúsági mozgalmakhoz kapcsolódva jelent meg. A *Református Egyház és Iskola* tudósításai rendszeresen utalnak külföldi – elsősorban angolszász és nyugat-európai – kapcsolatokra, konferenciákra és támogatásokra. Ezek az utalások nem mindig részletesek, de következetesen azt az üzenetet közvetítik, hogy a jugoszláviai református ifjúság valamilyen szinten egy tágabb, nemzetközi református hálózat részese. A lap nemegyszer számol be olyan eseményekről, ahol a jugoszláviai református fiatalok nemzetközi összefüggésben jelennek meg, úgy mint konferenciákon való részvételtől, vendég előadók fogadásáról vagy külföldi támogatások közvetítéséről. Figyelemre méltó, hogy a *Református Egyház és Iskola* az ifjúsági munkát nem pusztán szervezeti kérdésként tárgyalja, hanem erkölcsi és lelki dimenzióban is értelmezi. Az ifjúság a lapban rendszerint reménységként és jövőként jelenik meg, amelynek nevelése különösen nagy felelősséget helyez az egyházra. Ez a megközelítés szorosan kapcsolódik a bemutatott szórványhelyzethez: ahol a hagyományos gyülekezeti struktúrák meggyengülnek, ott az ifjúsági munka válik az identitás átadásának egyik legfontosabb eszközévé.

A nemzetközi kapcsolatok bemutatása ugyanakkor nem mentes a reprezentációs szándéktól. A lap tudatosan mutatja be a jugoszláviai reformátusságot, mint olyan közösséget, amely képes bekapcsolódni a nemzetközi református vérkeringésbe. E tudósítások burkolt módon azt is sugallják, hogy a kisebbségi egyház nem periférikus, hanem aktív és értékes része a Kárpát-medencei reformátusságnak.

NORMAKÖZVETÍTÉS ÉS FEGYELMEZÉS

A *Református Egyház és Iskola* jugoszláviai reformátussággal kapcsolatos közléseinek egyik kevésbé látványos, ám annál meghatározóbb szerepe a normaközvetítés és az egyházfegyelem nyilvános kifejezése. A lap nem csupán beszámolókat közölt az egyházi élet eseményeiről, hanem folyamatosan értelmezte is azokat, kijelölve a helyesnek tekintett magatartás, az elfogadható gyakorlat és az egyházi rend határait. Ez a szerep különösen fontossá vált a kisebbségi lét viszonyai között, ahol az egyházi intézmények működőképességének és a közösség összetartásának megőrzése csak világos normák és következetes iránymutatás mellett volt biztosítható. A normaközvetítés egyik legplasztikusabb területe a temetési rend és a gyászhoz kapcsolódó közösségi viselkedés szabályozása. A lapban közölt feketicsi egyházközségi határozat részletező módon rögzíti az elvárt magatartásformákat, amikor leszögezi: „Az utcán vagy énekelve vagy néma csendben menjünk. A társalgás, különösen a hangos beszéd, sőt a nevetés nemcsak a gyászolókat, hanem minden jóízű embert megbotránkoztat”.⁵⁵ A szabályozás nem áll meg az általános erkölcsi elvénél, hanem konkrét cselekvéseket is említ: „Ha temetési gyászmenettel találkozunk, vegyük le kalapunkat, Ha kocsin megyünk, álljunk meg és várjuk meg, míg a gyászmenet elhalad”,⁵⁶ illetve: „A nyitott sír körül való elhelyezkedésnél a szomszéd sírokra és kriptákra való felállás szigorúan tilos. Gondoljunk arra, hogy ott vannak azok is, akiknek ez a sír drága, akik arra virágot ültetnek s kegyeletes érzésükben botránkoztatja meg őket, ha mások csupa kíváncsiságból az ő halottaik sírján taposnak”.⁵⁷ Az ilyen közlések egyértelműen túlmutatnak a liturgikus iránymutatásokon, a sajtó a mindennapi közösségi viselkedést vonja ellenőrzés alá. Az egyházfegyelem kérdése szorosan kapcsolódik a gyülekezeti vezetés felelősségéhez. A cikkekben szereplő presbitéri határozatok világosan rögzítik, hogy az egyházfegyelem fenntartása a presbitérium kötelessége.⁵⁸ E megfogalmazás nem csupán elvi állásfoglalás, hiszen a normák érvényesítése nem kizárólag felsőbb egyházi fórumok feladata, hanem a helyi közösségek erkölcsi önszabályozásának része is. Az egyházfegyelem ebben az értelmezésben nem akadályozó eszköz, hanem a belső megújulás feltétele. Az elvárások különösen hangsúlyosan jelennek meg az ifjúsági és vasárnapi iskolai munka kapcsán. A lap rendszeresen és részletezően közöl irányadó szövegeket, határozatokat és erkölcsi iránymutatásokat, miközben a személyes konfliktusok, belső fegyelmi ügyek vagy botrányok csak kivételesen, erősen általánosított formában jelennek meg. Ez a szerkesztési gyakorlat azt jelzi, hogy a sajtó nem a megszégyenítés, hanem a normateremtés eszközeként működik, tehát nem egyéni vétkeket leplez le, hanem általánosítható tanulságokat fogalmaz meg. Az egyházfegyelem, az erkölcsi önvizsgálat és a rend hangsúlyozása szorosan kapcsolódik a kisebbségi lét kihívásaihoz. A jogi

bizonytalanság, a szórványhelyzet és az anyagi nehézségek közepette az egyházi rend nyilvános kifejezése az identitás fenntartásának egyik fontos eszközévé vált. A temetési rendtől a presbiteri felelősségen és az erkölcsi önkritikán át az ifjúsági munka értelmezéséig a lap olyan mérvadó nyilvánosságot hozott létre, amelyben az egyházi rend nemcsak előírásként, hanem közösségi önazonosságként is megjelent. Ez a fegyelmező, ugyanakkor identitás-megerősítő szerepe szervesen illeszkedik a már korábban bemutatott intézményépítő és közösségfenntartó stratégiákhoz.

ÖSSZEGZÉS ÉS KONKLÚZIÓ

A kutatás és a vizsgálat egyértelműen igazolta, hogy az egyházi sajtó nem pusztán információközlő médiumként működött, hanem aktív szereplője volt a kisebbségi református identitás formálásának és stabilizálásának.

A tanulmány egyik legfontosabb sajtótörténeti megállapítása, hogy a *Református Egyház és Iskola* működése jól értelmezhető államokon átívelő református nyilvánossággként, hiszen a jugoszláviai református közösségek ügyeit nem elszigetelt regionális problémaként, hanem a történeti magyar reformátusság egészét érintő kérdésként helyezte előtérbe. Ezzel az egyházi sajtó átlépte az új államhatárok által kijelölt politikai kereteket, és felekezeti alapon szerveződő kommunikációs teret hozott létre. Külön hangsúlyos tanulság, hogy a lap nem a politika nyelvét használta, hanem jogi, erkölcsi és teológiai értelmezési keretekben beszélt el a kisebbségi lét konfliktusait. Ez a szerkesztési megoldás lehetővé tette, hogy az egyházi sajtó egyszerre maradjon a jogszerű egyházi működés fóruma, miközben hatékonyan mozgósította és megszólította saját közösségét is.

A *Református Egyház és Iskola* közlései nem egyszerűen tükrözik a jugoszláviai reformátusság helyzetét, hanem tevékenyen alakították annak értelmezését. Ennek során rangsorolták a legsúlyosabb gondokat, irányt mutattak a lehetséges megoldások felé, és elfogadhatóvá tették azokat az egyházi lépéseket, amelyeket a közösség érdekében szükségesnek tartottak. A módszertani tanulságok közé tartozik az is, hogy a kisebbségtörténeti kutatásban különösen nagy jelentősége van az olyan forrásoknak, amelyek intézményes nyilvánosságban keletkeztek, és amelyek egyszerre tükrözik a közösség önképét és önvédelmi stratégiáit.

E tanulmány hozzájárulhat ahhoz a szélesebb nemzetközi diskurzushoz, amely a vallási sajtót a kisebbségi közösségek identitásfenntartó és intézményépítő eszközeként vizsgálja. A további kutatások számára ígéretes irányt jelenthet a különböző utódállamok református sajtótermékeinek összehasonlító elemzése, valamint az egyházi és világi kisebbségi lapok egymás mellé állítása. Végezetül elmondható, hogy a *Református Egyház és Iskola* a két világháború közötti időszakban

a kisebbségi lét kihívásaira adott válaszok egyik legfontosabb színterévé vált, ahol a jogi, erkölcsi és teológiai párbeszédnek találkoztak. A tanulmány eredményei alátámasztják azt az állítást, hogy a felekezeti sajtó a 20. századi kisebbségtörténet kutatásában megkerülhetetlen forrástípus és értelmezési keret.

JEGYZETEK

- 1 Petheő Attila hasonló tematikában megjelentetett tanulmánya a szintén Csehszlovákiában megjelenő *Református Világszemle* c. lapot vizsgálta. Petheő Attila: *A délvidéki református közösségről a Református Világszemle 1931–1944 között megjelenő lapszámaiban*. Délvidéki Szemle. X. évf. (2023) 2. sz. 148–156.
- 2 Református Egyház és Iskola, II. évf. (1922) 3. sz. 10.
- 3 Református Egyház és Iskola, IX. évf. (1929) 4. sz. 3.
- 4 Református Egyház és Iskola, III. évf. (1922) 3. sz. 10.
- 5 Klepp Péter torzsai lelkész (1884–1927). A Szerb–Horvát–Szlovén Királysági Református Egyházmegye főesperese volt. 1927 decemberében súlyos agyvérzés érte, amelyből már nem tudott felépülni. Rövid kórházi kezelést követően, 44 éves korában hunyt el, halála pedig jelentős veszteséget jelentett a jugoszláviai református egyház számára. Utódává Ágoston Sándort választották, aki már korábban is tevékenyen részt vett az egyházvezetési munkában. Ekkor már a bácsfeketehegyi gyülekezet lelkipásztoraként szolgált, miközben az 1923-ban létrehozott országos református árvaház igazgatását is ellátta, valamint a Magvető című egyházi lap szerkesztését is végezte. Lásd: Orosz Attila: *A délvidéki református egyház vázlatos története*. In: Ördög Tibor (szerk.): *Fejezetek vajdaság egyháztörténetéből*. Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, Szabadka, 2020. 113.
- 6 Református Egyház és Iskola, VIII. évf. (1928) 4. sz. 8.
- 7 A délszláv állam határai az 1919–1920-ban megkötött békeszerződések és határmegállapodások nyomán alakultak ki. A Magyarországgal kötött trianoni békeszerződés értelmében Horvát-Szlavónországon kívül további 20 551 km² terület került a délszláv állam fennhatósága alá, köztük a Muravidék, a baranyai háromszög, a Bánát egy része és a Bácska. E területeken összesen 1 509 295 lakos élt, akiknek az 1910. évi magyar népszámlálás adatai szerint 30,3%-a vallotta magát magyarnak. Az 1921-es jugoszláv népszámlálás alapján a Magyarországtól a délszláv királysághoz csatolt területeken 467 658 magyar élt, közülük 378 107 fő a Vajdaságban, vagyis a Bánát, Bácska és Baranya területén. Az impériumváltást követő években jelentős népességmozgás is végbe ment: 1918 és 1924 között az Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területéről 44 903 magyart utasítottak ki, illetve ennyien menekültek el vagy optáltak Magyarországra. A Sajti Enikő: *A Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került magyarok (1918–1921)*. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008. 46.
- 8 Részletes etnika és felekezeti összetételt lásd: *A délvidéki elcsatolt magyarság néprajzi-települési viszonyai* http://adattar.vmmi.org/fejezetek/1359/07_a_delvideki_elcsatolt_magyarsag_neprajzi-telepulesi viszonyai.pdf letöltés ideje: 2026. május 14., Schneider Árpád: *A visszafoglalt délvidéki terület. Népeségi és gazdasági áttekintés*. Magyar Statisztikai Szemle, XIX. évf. (1941) 10. sz. 768–769.
- 9 Besnyő Károly: *Történetek a protestáns egyházközsegek múltjából*. Létünk. XLVII. Évf. (2017) 4. sz. 71.
- 10 Református Egyház és Iskola, X. évf. (1930) 27. sz. 8.
- 11 Református Egyház és Iskola, X. évf. (1930) 27. sz. 8.
- 12 Református Egyház és Iskola, XI. évf. (1931) 5. sz. 3.
- 13 Református Egyház és Iskola, XI. évf. (1931) 6. sz. 3.
- 14 Református Egyház és Iskola, XI. évf. (1931) 5. sz. 3.
- 15 Református Egyház és Iskola, XIII. évf. (1933) 32. sz. 1.

- 16 Dr. Kurcz Henrik (1880–?) overbászi születésű jogász és ügyvéd volt, aki tanulmányait Strasbourgban és a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen végezte, ügyvédi vizsgáját pedig 1908-ban Budapesten tette le. Ezt követően Kulán folytatott ügyvédi gyakorlatot, és a két világháború közötti jugoszláviai reformátusság világi vezetői közé tartozott. A Szerb–Horvát–Szlovén Királysági Református Keresztény Egyház főgondnoka-ként, majd 1942-től az Alsóbaranya–Bácsi Református Egyházmegye főgondnokaként szolgált. <https://i-digi.hu/szemelyek/dr.-kurcz-henrik-?-1880/169/>, letöltés ideje: 2026. május 14.
- 17 Orosz Attila: *A délvidéki református egyház vázlatos története*. In: Ördög Tibor (szerk.): *Fejezetek vajdaság egyháztörténetéből*. Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, Szabadka, 2020. 114., 133–134.
- 18 Református Egyház és Iskola, IX. évf. (1929) 4. sz. 3.
- 19 Református Egyház és Iskola, III. évf. (1922) 10. sz. 40.
- 20 Református Egyház és Iskola, III. évf. (1922) 10. sz. 40.
- 21 Református Egyház és Iskola, III. évf. (1922) 10. sz. 40.
- 22 Református Egyház és Iskola, IX. évf. (1929) 24. sz. 6.
- 23 Református Egyház és Iskola, IX. évf. (1929) 24. sz. 6.
- 24 Református Egyház és Iskola, IX. évf. (1929) 4. sz. 3.
- 25 Református Egyház és Iskola, IX. évf. (1929) 4. sz. 3.
- 26 Református Egyház és Iskola, IX. évf. (1929) 4. sz. 3.
- 27 Református Egyház és Iskola, IX. évf. (1929) 4. sz. 3.
- 28 Református Egyház és Iskola, VIII. évf. (1928) 53. sz. 9.
- 29 Református Egyház és Iskola, VIII. évf. (1928) 53. sz. 9.
- 30 Református Egyház és Iskola, VIII. évf. (1928) 53. sz. 9.
- 31 Szalay Antal családjával együtt kénytelen volt elhagyni Kopácsot, és Magyarországra menekült. Távozása nyomán több gyülekezet is lelkipásztor nélkül maradt, amint arra Ágoston Sándor püspök is felhívta a figyelmet. A tehetősebb és rendezett viszonyokkal rendelkező kopácsi gyülekezet azonban viszonylag rövid időn belül pótolni tudta lelkipásztorát, amikor Narancsik Pál átvette a szolgálatot. <https://www.reformatus.hr/uncategorized/szalay-antal-kopacsi-lelkesz-1907-1928/> Letöltés ideje: 2026. május 14.
- 32 Erről külön tudósít a *Kálvinista Szemle* c. folyóirat: „Szalay Antal baranyai, kopácsi lelkészt, alesperest, miután mint magyar állampolgár csak szerb főispáni engedéllyel tartózkodik a szerb fennhatóság alatt lévő alsó-baranyai gyülekezetében, már több ízben távozásra kötelezték, majd pedig ezt a rendelkezést felfüggesztették.” *Kálvinista Szemle*, X. évf. (1929) 25. sz. 207. Végül 1930. december 15-én Drávacsehibe választották meg, és testvére, Szalay Ferenc tiszteletbeli esperes iktatta be hivatalába. *Kálvinista Szemle*, XI. évf. (1930) 2. sz. 17.
- 33 Református Egyház és Iskola, IX. évf. (1929) 42. sz. 10., Benkő Viktor áthelyezéséről lásd még: *Nagyrev község új református lelkészt kapott*. In: *Kis Ujság*, XLII. évf. (1929) 238. sz. 6.
- 34 Jelenések könyve. 3:14–22. <https://www.online-biblia.ro/bible/1/REV/3> letöltés. 2026. április 1.
- 35 Református Egyház és Iskola, IX. évf. (1929) 24. sz. 7.
- 36 Református Egyház és Iskola, III. évf. (1922) 10. sz. 40.
- 37 Református Egyház és Iskola, IX. évf. (1929) 4. sz. 3.
- 38 Református Egyház és Iskola, III. évf. (1922). 49. sz. 202.
- 39 Ágoston Sándor, Dr. Hodossy Imre, Kiss Antal, Margit István, Póth Lajos, Sárközi Ferenc, Stanyó Tóth Gizella, Dr. Szabó Lajos: *A MEGTARTÓ EGYHÁZ A feketicsi református gyülekezet történetéből*. Forum Könyvkiadó, 1997. 68–70. Az árvaháról lásd még: Orosz Attila: *A délvidéki református egyház vázlatos története*. In: Ördög Tibor (szerk.): *Fejezetek vajdaság egyháztörténetéből*. Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, Szabadka, 2020. 126–128.
- 40 Református Egyház és Iskola, XVI. évf. (1936) 43. sz. 7.

- 41 Református Egyház és Iskola, XVI. évf. (1936) 43. sz. 7.
- 42 Református Egyház és Iskola, XVI. évf. (1936) 43. sz. 7.
- 43 Református Egyház és Iskola, XVI. évf. (1936) 43. sz. 7.
- 44 Református Egyház és Iskola, XVI. évf. (1936) 43. sz. 7.
- 45 Református Egyház és Iskola, XVI. évf. (1936) 43. sz. 7.
- 46 Református Egyház és Iskola, XVI. évf. (1936) 43. sz. 7.
- 47 Református Egyház és Iskola, XVI. évf. (1936) 43. sz. 7.
- 48 Református Egyház és Iskola, XVIII. évf. (1938) 6. sz. 7.
- 49 Református Egyház és Iskola, XVI. évf. (1936) 13. sz. 7.
- 50 Református Egyház és Iskola, XII. évf. (1932) 44. sz. 6.
- 51 Református Egyház és Iskola, XII. évf. (1932) 3. sz. 6.
- 52 A KIE angol anyaszerkezete, a Young Men's Christian Association (YMCA) 1844-ben, Londonban jött létre George Williams kereskedősegéd kezdeményezésére, a 19. századi angolszász ébredési mozgalmak hatására. Az egyesület célja az elvallástalanodó, de keresztény gyökerű társadalmak fiataljainak megszólítása volt: a személyes keresztyén hitélet elmélyítése mellett missziós, társadalmi, szellemi és testi nevelési feladatokat is vállalt. Ezt az irányt rögzítette az 1855-ben elfogadott úgynevezett Párizsi Alap, amely a YMCA későbbi nemzetközi terjedésének egyik meghatározó programadó dokumentumává vált. Szász Lajos: *A keresztyén ifjúsági egyesület cserkésztevékenysége*. In: Tabajdi Gábor – Szigeti László (szerk.): *Magyar cserkészélet (1910–1948)*. Magyar Cserkészszövetség, Budapest, 2020. 33–42. Lásd még: Kovács Bálint: *A Keresztyén Ifjúsági Egyesület története, 1883–1950*. Budapest, KIE szeniorok Pógyor István Köre; Kósa László: *Az egyesületek a budapesti reformátusság életében*. In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 2. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról* – Az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék kiadványai 4. Budapest, 2006. 1077–1117.
- 53 A délvidéki KIE munkáról lásd még: Orosz Attila: *A délvidéki református egyház vázlatos története*. In: Ördög Tibor (szerk.): *Fejezetek vajdaság egyháztörténetéből*. Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, Szabadka, 2020. 128–131.
- 54 Ágoston Sándor – Hodossy Imre, dr. – Kiss Antal – Margit István – Póth Lajos – Sárközi Ferenc – Stanyó Tóth Gizella – Szabó Lajos, dr.: *A megtartó egyház. A feketicsi református gyülekezet történetéből*. Forum Könyvkiadó, 1997. 85–86.
- 55 Református Egyház és Iskola, XII. évf. (1932) 17. sz. 7.
- 56 Református Egyház és Iskola, XII. évf. (1932) 17. sz. 7.
- 57 Református Egyház és Iskola, XII. évf. (1932) 17. sz. 7.
- 58 Református Egyház és Iskola, XII. évf. (1932) 44. sz. 6.